

Смирнова К.В.*

КОЛЕКТИВНА САМООБОРОНА: СТАТУТ ООН ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових норм, що закріплюють право держав на колективну самооборону. Окрема увага приділяється факторам розвитку європейської системи міжнародної безпеки, а також питанням розвитку інституту колективної самооборони в системі європейської системи міжнародної безпеки. У цьому зв'язку аналізується Лісабонські договори про Європейський Союз й про функціонування Європейського Союзу, які вперше за всю історію розвитку Євросоюзу, закріпили право на колективну самооборону.

Ключові слова: колективний, самооборона, ЄС, ООН.

Статья посвящается анализу международно-правовых норм, которые закрепляют право государств на коллективную самооборону. Отдельное внимание уделяется факторам развития европейской системы международной безопасности, а также другим вопросам развития института коллективной самообороны в системе европейской системы международной безопасности. В этом отношении анализируются лиссабонские договора про ЕС и про формы его функционирования, которые впервые за всю историю Евросоюза закрепили право на коллективную самооборону.

Ключевые слова: коллективный, самооборона, ЕС, ООН.

The article is devoted to the analysis of international legal norms of collective self-defense. Factors of the development of the European system of international defense, development of the institute of collective self-defense in the European Union are scrutinized in the article. In this connection Lisbon Treaties of the EU and functioning of the EU are described. These Treaties allocate the member states right on collecting self-defense for the first time since the EU functioning.

Key words: collective, self defense, EU, UN.

В основі принципів міжнародного права та принципів, закріплених Статутом ООН, лежить ідея заснування нової системи колективної безпеки. Протягом існування ООН ефективно боролася з послабленням загроз міжнародної безпеки. Отриманий досвід дає надії, що ООН зможе адаптуватися з тим, щоб успішно протистояти новим викликам XXI століття. Концепція колективної безпеки була побудована первісно в традиційному військовому розумінні: система, за якою держави об'єднуються й заявляють, що агресія проти одного є агресією проти всіх, та беруть на себе зобов'язання в такому випадку реагувати колективно. Історія міжнародних відносин другої половини XX століття засвідчує, що найпоширенішим випадком застосування сили державами є реалізація ними права на

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

самооборону, закріпленого в загальному міжнародному праві і підтвердженого в Статуті ООН.

Ефективність глобальної системи колективної безпеки як будь-якого іншого правового порядку залежить не тільки від законності рішень, але й від загального уявлення їх легітимності. Прийняті рішення повинні мати міцну доказову базу й формуватися на вірних в моральному й правовому сенсі твердженнях.

Статут ООН дає підстави вважати його положення основою міжнародного правопорядку. Регіональні міжнародні організації та об'єднання трансформують та удосконалюють положення Статуту ООН. Яскравим прикладом формування концепції регіональної системи колективної безпеки можна вважати заснування спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу.

Вивчення права держав на самооборону стало актуальною темою для досліджень в ХХ столітті видатними юристами-міжнародниками, таких як А. Фердросс, Г. Кельзен, Л. Оппенгейм, Я. Броунлі, О. Шахтер, М. Шоу, М. Райсман, Л. Хенкін та багато інших [1]. У вітчизняній доктрині окремими аспектами самооборони держав займалися Е.І. Скакунов, В.А. Василенко, В.Н. Денисов, Г.В. Ігнатенко [2]. Комплексним аналізом інституту права держави на самооборону можна назвати праці В.С.Ржевської [3]. Дослідженню правових аспектів формування європейської системи міжнародної безпеки присвячені праці М.М.Микієвича, В.І.Муравйова, М.М.Гнатовського, О.М.Гладенка, О.А. Делінського [4-7].

Питання розвитку інституту колективної самооборони в системі європейської системи міжнародної безпеки залишається мало вивченим. Особливої актуальності обрана тема набуває в контексті дослідження Лісабонського договору, який реформує Європейський Союз.

Ідеї заснування європейської системи міжнародної безпеки лунали починаючи з ХІ століття. Однак, не всі політичні домовленості стали основою міжнародно-правових документів. Фактично тільки після Другої Світової війни із вступом в силу Статуту ООН система міжнародної безпеки отримала міжнародно-правове закріплення.

Статут ООН (ст. 2.4.) [8] чітко забороняє державам-членам застосовувати або погрожувати застосуванням силою один проти одного, допускаючи лише два виключення – дії в порядку самооборони відповідно до ст. 51 та заходи військового характеру, санкціоновані Радою Безпеки ООН відповідно до Розділу VII (а також шляхом розширення шляхом регіональних договорів відповідно до Розділу VIII) в якості реакції та «будь-яку загрозу миру, будь-яке порушення миру чи акт агресії». Стаття 51 Статуту ООН з одного боку визнала за державами «невід'ємне право» на самооборону, а з іншого – закріпила умови реалізації цього права в рамках нової універсальної системи колективної безпеки: збройний напад як єдину підставу для самооборони, обов'язок невідкладно повідомляти про заходи, вчинені в порядку самооборони, Раді Безпеки ООН, узгодження права на самооборону з повноваженнями Ради Безпеки ООН щодо підтримки міжнародного миру й безпеки. Підтримуючи думку В.С.Ржевської, можна констатувати, що сучасний інститут права держав на самооборону являє собою комплекс взаємопов'язаних звичаєвих і договірних норм; у випадку виявлення між ними суперечностей першорядну роль в усуненні цих суперечностей відіграє не форма існування норми, а встановлена ієрархія норм міжнародного права. Формулювання статті 51 Статуту ООН носить обмежувальний характер. Держава, що є об'єктом загрози, у відповідності до звичаєвої норми міжнародного права може застосувати військові дії, якщо загроза нападу є безпосередньою, будь-які інші засоби не дозволяють усунути загрозу, а дії пропорційні загрозі.

Проблема виникає тоді, коли загроза не носить безпосереднього характеру, але все ж таки є реальною. Наприклад, придбання потенціалу для виробництва ядерної зброї. Чи

може держава не звертаючись до Ради Безпеки ООН посилається в цих обставинах на право заздальгід приймати міри в порядку самооборони, пори чому не тільки випереджаючі дії (по відношенню до безпосередньої або близької загрози), але й превентивні дії (по відношенню до загрози, що не є безпосередньою та реальною).

При розгляді питання щодо санкціонування або схвалення застосування військової сили Рада Безпеки ООН повинна враховувати основні принципи відповідно до Звіту Голови Високого рівня по загрозах, викликам та змін Анан Паньярачун (2004 рік). Ці критерії легітимності включають в себе: 1) серйозність загрози (чи носить загроза заповідання шкоди безпеки держави чи людини такий характер та чи є вона ясною та серйозною, щоб *prima facie* виправдати застосування військової сили); 2) правильність мети (чи є очевидним, що головна мета передбачуваних військових дій полягає в тому, щоб нейтралізувати або випередити таку загрозу, які інші цілі або мотиви існували при цьому); 3) пропорційність засобів (чи є передбачувані військові дії за своїм масштабом, тривалістю та інтенсивністю мінімальним необхідним засобом для відвернення даної загрози); 4) надзвичайний захід (чи були досліджені всі невійськові варіанти відвернення даної загрози та чи існують розумні підстави припускати, що інші засоби будуть безуспішними); 5) збалансований облік наслідків (чи існує розумна надія розраховувати на те, що при успішному проведенні військових заходів по відверненню даної загрози дії не викличуть гірших наслідків, ніж бездіяльність). Саме на таких керівних принципах, що стосуються санкціонування застосування сили, повинні бути закріплені в декларативній формі в резолюціях Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН.

Європейська система міжнародної безпеки формувалася під впливом політичних, соціальних, економічних та військових чинників. Зокрема, перед європейськими державами в післявоєнний час стояли економічні, соціальні та військові завдання. Економічна проблема, пов'язана з необхідністю подолання розрухи і відновлення європейського господарства, вирішувалася за допомогою втілення в життя «плану Маршалла» 1947 року, а згодом й «плану Шумана» 1950 року, що був взятий за основу створення першого європейського співтовариства. Соціальний виклик полягав в необхідності розробки хартії прав людини і створення наднаціонального суду для захисту прав людини, що було втілено в життя в 1949 році заснуванням Ради Європи, прийняттям Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод в 1950 році. Третє завдання – військове – вирішилося введенням системи колективної безпеки, тобто системи колективних заходів, що застосовуються державами на універсальній або регіональній основі з метою усунення загрози миру, запобігання або придушення актів агресії та відновлення міжнародного миру і безпеки відповідно до міжнародного права. Суттю принципу колективної безпеки стало надання спільної допомоги державі, що виявилася жертвою агресії. Перші такі договори головним чином були направлені проти Німеччини. До них слід віднести двосторонній договір між Великою Британією і Францією («Договір Дюнкерка» 1947 р.) і Брюссельський пакт 1948 р. п'яти держав Західної Європи (Велика Британія, Франція, країни Бенілюксу).

Отже, 17 березня 1948 р., ще за рік до створення НАТО і за три роки до створення Європейського об'єднання вугілля і сталі, було укладено Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво і колективну самооборону (відомий як Брюссельський пакт і Західний союз), до якого увійшли Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди і Люксембург. Основним завданням цієї організації було створення власної військово-політичної і економічної організації держав-учасниць, а також проголошувалося положення про колективну самооборону (ст. V). Проте, Брюссельський договір, що заснував Західний союз, швидко втратив своє значення після того, як пройшли переговори між США і Канадою про створення Північноатлантичного альянсу, заснованого на гарантіях безпеки і

взаємних зобов'язань між Європою і Північною Америкою. В результаті 4 квітня 1949 р. держави Брюссельського пакту, США і Канада підписують з Данією, Ісландією, Італією, Норвегією і Португалією Вашингтонський договір, що констатує спільну систему безпеки, засновану на партнерстві цих держав, а також систему колективної самооборони (ст. 5).

Таким чином норма про колективну самооборону почала вкорінюватися в європейську систему міжнародної безпеки. В установчих договорах Європейського Союзу норма про колективну самооборону була відсутня, не дивлячись на стрімкий розвиток спільної зовнішньої політики та політики безпеки як нової міжнародно-правової форми інституціоналізованого співробітництва держав-членів [4]. Лісабонські договори про Європейський Союз і про функціонування Європейського Союзу [9] не тільки змінили правосуб'єктність Європейського Союзу, але заклали додаткові механізми солідарності держав-членів між собою й з Європейським Союзом. Правовими інструментами сфери спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу є відтепер акти інститутів Євросоюзу, що зумовлює їх обов'язковий характер.

Закріплений в Лісабонському договорі про Європейський Союз принцип колективної самооборони (§ 7 ст. 42) передбачає зобов'язання держав-членів надавати допомогу й сприяння тій державі, що зазнає збройної агресії на власній території, усіма можливими засобами згідно зі статтею 51 Статуту ООН. Окреме посилання в цій статті зроблено на «зобов'язання, взяті на себе в межах Організації північноатлантичного договору, яка для тих держав, що є її членами, залишається основою їхньої колективної оборони і інстанцією для її здійснення». Нагадаємо, що ст. 5 Північноатлантичного договору 1949 року передбачає аналогічне зобов'язання в рамках НАТО. Таке посилання може на практиці ускладнити процес досягнення самостійної колективної самооборони всередині Європейського Союзу.

Додатковим механізмом забезпечення солідарності держав-членів Європейського Союзу офіційно отримав назву в Лісабонських договорах «умова солідарності» (розділ VII, ст. 222 Договору про функціонування Європейського Союзу). Передбачається, що Союз і його держави-члени діють спільно в дусі солідарності, якщо одна з держав-членів зазнає терористичної атаки чи стає жертвою катастрофи, викликані природними факторами або людиною. Окреме положення вказує на можливість застосування Євросоюзом наданих у його розпорядження державами-членами військових засобів. Так, в рамках «умови солідарності» Європейський Союз координує дії щодо надання такої допомоги через Раду Євросоюзу (§ 3 ст. 222 ДФЄС), а також проводить регулярну оцінку загроз, з якими стикається Союз, через механізм Європейської Ради (§ 4 ст. 222).

Таким чином, система колективної безпеки закладена в Статуті ООН має своє віддзеркалення в регіональних інтеграційних організаціях. Й найголовніше завдання XXI століття закладається в тому, що має бути досягнута нове, більш глибоке розуміння колективної безпеки у всіх її іпостасях і зі всіма її функціями, зобов'язаннями, стратегіями й установами. Оскільки тільки в даному випадку система колективної безпеки буде ефективною, економічно раціональною й справедливою.

Література

1. Див., наприклад, Фердросс А. Конституція міжнародно-правового общення. - Вена; Берлін, 1926. - 228 с. // Советское право. Записки Института советского права. - М.: Госюриздат РСФСР, 1929, Вып. 3. - С. 122-127; Фердросс А. Междунар. право. / Пер. с нем. Под ред. и с пред. Г. И. Тункина. М., 1959; Броунли Я. Международное право / Пер., с англ. Под ред. и со вст. ст. Г. И. Тункина. Кн. 1—2. М., 1977; Оппенгейм Л.

- Международное право / Пер. с англ. изд., дополненного Г. Лаутерпахтом. Под ред. и с пред. С. Б. Крылова. Т. I—II. М., 1948—1950.
2. Василенко В.А. Основы теории международного права – К.: Вища школа, 1988.—288 с.
 3. Ржевська В.С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки: Автореф. дис.на здобуття наук.ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право» / В.С. Ржевська. — К., 2003. — 22 с.
 4. Микієвич М. М. Правові засади організації та діяльності Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / М. М. Микієвич. К., 2007. 40 с.
 5. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу : Підручник [друге видання]/ В. І. Муравйов – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 227 с.
 6. Гладенко О.М. Міжнародно-правове співробітництво України з Європейським Союзом у сфері Спільної зовнішньої політики та політичної безпеки: Автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право» / О.М. Гладенко. — О., 2010. — 21 с.
 7. Делінський О.А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О.А. Делінський. — Х., 2003. — 20 с.
 8. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice (Russian language)// United Nations, 1999 – 108 p.
 9. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal. – 2008. - № C115 (9.5.2008). – 361 p.